ar *Todt* organizacija, nebuvo susijusios su tokių slėptuvių statybomis. Šios organizacijos greičiausiai veikė atskirai. Karo inžinieriai statė visam Reichui svarbius ir patikimesnius statinius – bunkerius, baterijas, gynybinius pylimus, ypatingos svarbos slėptuves. Taigi Lelijų g. 5 / Alyvų g. 16 esančios slėptuvės, taip pat kitos slėptuvės, išlikusios šalia Lelijų ir Alyvų gatvių, esančios Gėlių gatvės kitame gale, statybas greičiausiai inicijavo celiuliozės fabrikas. Tačiau rašytinių duomenų, kurie patvirtintų tokį spėjimą, neturime. Slėptuvės pastatytos gyvenamųjų namų kolonijoje, kurioje gyveno šio fabriko darbuotojai. Kadangi šioje kolonijoje pastatai buvo be rūsių, buvo pastatytas minimas objektas. Statybininkai greičiausiai buvo iš civilinės statybos sektoriaus.

The shelter in Klaipėda

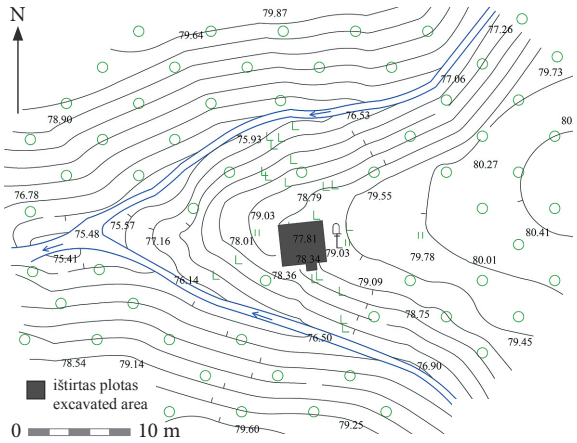
In 2010, a T-shaped, 22.44 x 16.97 m civilian shelter built by the Germans circa 1944 (Figs. 1–2) was surveyed at Lelijų St. 5/ Alyvų St. 16 in the W part of Klaipėda. The upper part of its brick walls have been plastered (Fig. 3) and numbers and letters etched in the plaster (Fig. 4). The shelter was probably built by the cellulose factory.

Gediminas Petrauskas

Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio Daugėliškių miške tyrimai

2010 m. gegužės–liepos ir rugsėjo mėn. buvo tyrinėjamas Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (toliau – LLKS) štabo bunkeris (UK 33152), esantis Raseinių r., Ariogalos sen., Daugėliškių miško 25-ajame kvartale. Bunkeris yra 550 m į Š nuo automagistralės Kaunas–Klaipėda (A1), 1 km į P nuo krašto kelio, jungiančio Ariogalą ir Kryžkalnį, (KK196) ir 250 m į PV nuo šalia einančios aukštos įtampos elektros perdavimo linijos.

LLKS štabo bunkeris molingoje kalvelėje dviejų bevardžių upelių santakoje buvo įrengtas 1948 m. balandžio mėn. Jame buvo įsikūręs tuometinis Prisikėlimo apygardos vadas Petras Bartkus *Žadgaila*, nuo 1949 m. – tas pačias pareigas ėjęs 1949 m. vasario 16-osios deklaracijos signataras Leonardas Grigonis *Užpalis*. Bunkeryje nuolatos negyventa, jis buvo naudojamas kaip laikina susitikimų vieta. 1950 m. liepos 22 d. saugumo (MGB) karinės operacijos metu išduotas LLKS štabo bunkeris buvo likviduotas, šturmo metu žuvo 5 laisvės kovotojai: L. Grigonis, Aleksas Meškauskas *Elytė*, Vytautas Kuzmickas *Sakaliukas*, Juozas Tomkus *Gabrys* ir partizanas slapyvardžiu *Banga*. Vienintelis Juozas Zinius *Nemunėlis* buvo suimtas gyvas. Vietos gyventojo, partizanų ryši-

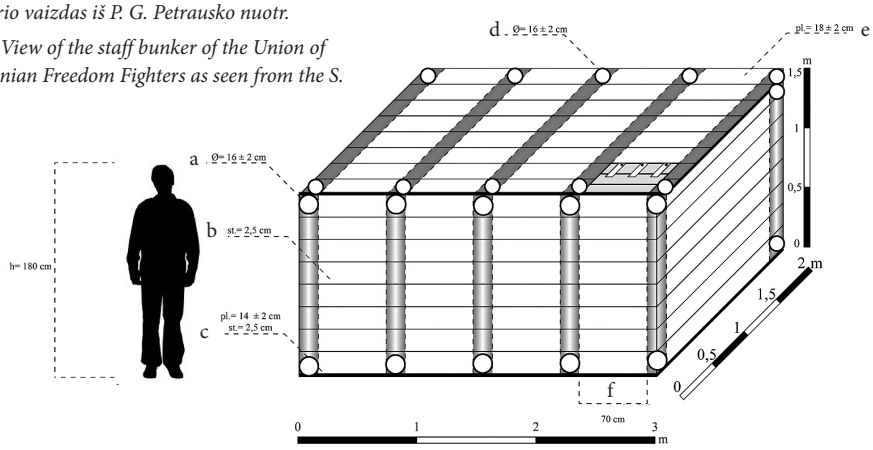

1 pav. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio situacijos planas. L. Riukos brėž. su G. Petrausko papildymais.

Fig. 1. Situation plan of the staff bunker of the Union of Lithuanian Freedom Fighters.

2 pav. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio vaizdas iš P. G. Petrausko nuotr.

Fig. 2. View of the staff bunker of the Union of Lithuanian Freedom Fighters as seen from the S.

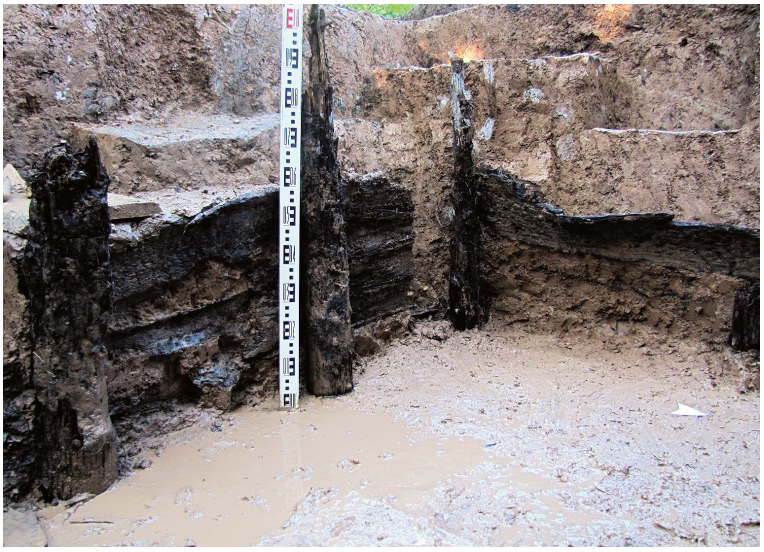

3 pav. Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio štabo bunkerio rekonstrukcija: a – ąžuoliniai kuoliukai; b – eglinės sieninės lentelės; c – eglinės grindų lentos; d – ąžuolinės lubų sijos; e – eglinės lubų lentos; f – atstumas tarp kuoliukų. G. Petrausko brėž.

Fig. 3. A reconstruction of the staff bunker of the Union of Lithuanian Freedom Fighters: a – oak stakes; b – fir wall planks; c – fir floorboards; d – oak ceiling beams; e – fir ceiling planks; f – the distance between the stakes.

ninko Albino Kęstučio Bersėno *Stirniuko* pasakojimu, po kelerių metų bunkerio medines konstrukcijas išardė Vladas Grigarauskas iš Padargupių. Pradedant archeologinius tyrimus, bunkerio vietoje buvo likusi netaisyklinga apie 3 x 4 m dydžio, 1,5 m gylio duobė.

Visuomeniniais pagrindais veikiantys Ariogalos gimnazijos mokytojai ir moksleiviai

4 pav. Bunkerio konstrukcijų vaizdas iš ŠR. G. Petrausko nuotr.

Fig. 4. View of the bunker's structures as seen from the NE.

buvo pasiryžę 2010 m. vasarą LLKS štabo bunkerį atstatyti (projekto vadovas – gimnazijos istorijos mokytojas Andrius Bautronis). Vykdytų tyrimų tikslas – visiškai ištirti atstatyti numatyto bunkerio vietą ir surinkti apie ten vykusius istorinius įvykius kuo daugiau archeologinių duomenų. Iš viso buvo ištirtas vienas 4x4 m dydžio plotas (su išpjovomis – 17,9 m^2) (1–2 pav.), metalo ieškikliu išžvalgyta apie 750 m^2 bunkerio aplinkos teritorija. Tyrimų metu aptikti radiniai perduoti į RM, dalis jų restauruojama GRC.

LLKS štabo bunkeriui parinkta tolygiai aukštėjanti kalvelės V dalis (1 pav.). Jis buvo iškastas rudame riebiame molyje ir užpiltas iki 40 cm storio juodo miškožemio sluoksniu. Tyrimų metu aptiktos konstrukcijos leidžia rekonstruoti bunkerį buvus 2 m dydžio ir 1,5 m aukščio (3 pav.). Bunkerio kampuose ir ilgesnėje sienos dalyje, išlaikant 70 cm tarpus, buvo įkalti 14–18 cm skersmens ąžuoliniai kuoliukai. Jie išorinėje pusėje (vidinėje – tik Š siena) buvo apkalti 12–16 cm pločio horizontaliai orientuotomis eglinėmis sieninėmis lentomis (4 pav.). Eglinės grindys užfiksuotos H_{abs} 76,87–76,95 m lygyje, jos buvo išlikusios tik bunkerio R dalyje. Grindų aukščio skirtumas kompensuotas žemiausioje dalyje išklotomis apie 17x17 cm dydžio niveliacinėmis lentelėmis.

Ant bunkerio grindų aptiktas labai apnykęs 70x40 cm dydžio dangtis. Jis turėjo būti įrengtas partizanų slėptuvės lubų PR kampe ir atsiverti į Š pusę. Atsarginis išėjimas iš bunkerio nebuvo įrengtas. Ryšininko A. K. Bersėno teigimu, dangtis iš išorės buvo užmaskuotas didžiųjų skruzdžių skruzdėlyno. Tikėtina, kad bunkerio dangčiui iš vidaus prilaikyti buvo skirtas išilgai grindų, po nukritusia lubų konstrukcija aptiktas 1,75 m ilgio vamzdis vienu užlenktu galu.

LLKS štabo bunkerio ŠV kampe tarp anuomet stovėjusios eglės šaknų (tyrimų metu

5 pav. Karabinas Mauser K–98, pentinas, vyris ir kiti radiniai in situ. *G. Petrausko nuotr.*

Fig. 5. The Mauser K-98 carbine, a spur, a hinge, and other finds in situ.

6 pav. Revolveris Nagant. G. Petrausko nuotr.

Fig. 6. The Nagant revolver.

0 5 cm

0 5 cm

šią vietą žymėjo išlikęs kelmas), H_{abs} 78,41–78,63 m lygyje užfiksuotas pailgos formos pilko molio tarpsluoksnis. Tai partizanų įrengto vėdinimo kanalo vieta. Remiantis A. K. Bersėnu, vandens pertekliui pašalinti šiame bunkeryje turėjo būti iškasta drenažo sistema. Vis dėlto jos pėdsakų užfiksuoti nepavyko, todėl minėta mintis yra abejotina.

Archeologinių tyrimų duomenys patvirtino ryšininko prisiminimus, kad MGB kareiviams įlipus į bunkerį ir įžiebus degtuką, įvyko sprogimas ir kilo gaisras. LLKS štabo bunkeryje partizanai, kovodami su pelėsiu, sienas nuolat apšlakstydavo žibalu. Be to, tikėtina, kad šturmo metu kareiviai ar atsišaudę partizanai buvo pataikę ir peršovę žibalo bakelį. Tyrimų metu aptiktas apdegęs ir į nemažai įvairiose bunkerio vietose išsibarsčiusių dalių subyrėjęs žibalo bakelis. Stipriausiai bunkeryje apdegęs plotas buvo ties įėjimu, degėsiais buvo pasidengęs visas grindų plotas, sieninės konstrukcijos (4 pav.), apdegę ir apanglėję buvo ant bunkerio grindų aptikti radiniai.

LLKS štabo bunkerio tyrimų metu aptikti 1059 individualūs radiniai. Didžiausią jų dalį sudaro daugiau nei 250 šovinių tūtų ir daugiau nei 100 kulkų. Jos liudija aktyvų MGB kariuomenės puolimą ir įnirtingą partizanų priešinimąsi. Į ŠV nuo bunkerio, kitame bevardžio upelio krante rasta nesprogusi granata *RG–42*, pačiame bunkeryje ir jo aplinkoje aptikta ne mažiau kaip 15 dalių nuo kelių *Eierhandgranate 39* tipo granatų. Ant bunkerio grindų rastas išardytas ir paskutinėmis parti-

7 pav. Durtuvas nuo automato SVT–40 (38) su ant rankenos išgraviruotu partizano slapyvardžiu ARAS. G. Petrausko nuotr.

Fig. 7. The SVT-40 (38) semi-automatic rifle bayonet with the partisan nom de guerre ARAS engraved on the handle.

zanų gyvenimo dienomis tikrai nebenaudotas karabinas *Mauser K–98* (5 pav.). Šalia gulėjo šio ginklo mova ir jo vamzdžiui valyti skirta grandinėlė. Kiek arčiau įėjimo aptiktas revolveris *Nagant* (6 pav.). Jo būgne buvo išlikę 7 šoviniai, dar vienas sprogęs nuo gaisro metu pakilusios temperatūros. Revolveris pagamintas Tarybų Sąjungos Iževsko ginklų gamykloje 1944 m. Šalia revolverio buvo padėtas durtuvas nuo automato *SVT–40 (38)*, ant kurio vienos plastmasinės kriaunos pusės buvo išgraviruotas žodis „ARAS“ (7 pav.). Tai vienas iš kelių A. Meškausko slapyvardžių, todėl galima manyti, kad šis durtuvas jam ir priklausė. Tik dėl šturmo metu kilusio gaisro tarybiniai kareiviai nesurinko visų LLKS štabo bunkeryje aptiktų ginklų.

MGB kariuomenės reikmėms priskiriami 3 1,3 m ilgio smaigai (vieno smaigalys užlenktas), rasti šalia eglės kelmo, į R nuo LLKS štabo bunkerio. Šie įrankiai paprastai naudojami bunkerių vietoms lokalizuoti, jų dangčiams atverti ar mirusiųjų kūnams išvilkti. Kiek trumpesnis, 45 cm ilgio strypelis, rastas ties bunkerio įėjimu. Tikėtina, kad prieš išmetant granatas šiuo strypeliu kareiviai buvo pažymėję aptikto bunkerio dangčio vietą.

Archeologinių tyrimų metu rasta daug LLKS štabo bunkeryje apsistojusių partizanų buities reikmenų. Tai 7 geležinės ir aliuminės šakutės, 6 įvairios talpos buteliukai, 4 stiklinės, 4 dantų pastos (?) ar skutimosi kremo (?) tūtelės ir jų dalys, 3 šaukštai, 3 dubenėliai, 3 žiesti glazūruoti puodukai ir 1 žiesta ornamentuota puodynė (8 pav.), 2 sulenkiami peiliukai, 2 karabinai–segikliai, taip pat peilio rankena, lėkštė, maistui gaminti ar pasišildyti naudotos viryklės rinkė, žibalinė lempa, pilstuvėlis, veidrodėlis, lagamino spynelė, rašalinė, siūlų ritinėlis ir kiti radiniai.

8 pav. Puodynė, pjūklas, vamzdis ir kiti radiniai in situ. *G. Petrausko nuotr.*

Fig. 8. The jar, the saw, a pipe, and other finds in situ.

0 1 cm

9 pav. Lietuvos kariuomenės uniformos atlapo ženkliukas – Gedimino stulpai. G. Petrausko nuotr.

Fig. 9. A Lithuanian Army uniform lapel insignia with the columns of Gediminas.

Atskirą LLKS štabo bunkeryje aptiktų radinių dalį sudaro partizanų aprangos detalės: 7 įvairių dirželių sagtys, 4 plastmasinės sagos, 2 pentinai, 2 kelnių sagtys ir 2 užtrauktukai. Uniformos detalėmis laikomos 23 žalvarinės sagos su Vyties simboliu ir Lietuvos kariuomenės uniformos atlapo ženkliukas – Gedimino stulpai (9 pav.).

10 pav. Po eglės kelmu paslėpti daiktai in situ: 2 buteliukai, dubenėlis, 2 šaukštai, 2 šakutės, vyris, žibalinės lempos ropė (padas), vaistų indelis, diržo sagtis. G. Petrausko nuotr.

Fig. 10. The items hidden under the fir stump in situ: two bottles, a bowl, two spoons, two forks, a hinge, a kerosene lamp reservoir (base), a medicine container, and a belt buckle.

11 pav. Paskutiniųjų partizanų šūvių komponentai: 1 – 9 mm kalibro pistoleto Walther P–38 kulka; 2 – 7,63 x 25 mm kalibro pistoleto Mauser C–96 šovinio tūta. G. Petrausko nuotr.

Fig. 11. The components of the partisans' last shots: 1 – a 9 mm calibre Walther P-38 pistol bullet; 2 – a cartridge casing from a 7.63 x 25 mm calibre Mauser C-96 pistol.

Tyrimų metu rastos 5 TSRS 1946–1948 m. 3, 10 ir 15 kapeikų nominalo monetos. Taip pat paminėtini 2 medaliukai su Šiluvos Švč. Mergelės Marijos su kūdikiu ir Nekaltojo prasidėjimo Švč. Mergelės Marijos su malonių spinduliais atvaizdais (nustatė LNM numizmatė Regina Ablėnienė). Dar viename medaliuke įžiūrimas Švč. Mergelės Marijos atvaizdas, tačiau dirbinys stipriai apdegęs, iki restauravimo tiksliau neapibūdinamas. Pastarieji du medaliukai buvo įdėti į apvalų indelį (ar tiesiog dangtelį).

Archeologiniai LLKS štabo bunkerio tyrimai plačiau atskleidė dar vieną partizanų gyvenimo po žeme aspektą – juos puolusias ligas. Žinoma, kad 1950-ųjų pavasarį L. Grigonis stipriai sirgo plaučių uždegimu. Aptikta šį faktą patvirtinančių radinių: keraminių vaistų indelių, jodo buteliukas, taip pat 11 vaistų ampulių. Viena ampulių likusi nepanaudota, ji pilna juodos spalvos skysčio. Ryšininko teigimu, L. Grigoniui buvo leidžiamas penicilinas.

J. Zinius bunkeryje buvo apsistojęs sunkiai aukščiau alkūnės sužeista dešine ranka. Tyrimų metu aptiktus nedidelius taisyklingo stačiakampio formos medvilninio audinio gabalėlius reikėtų laikyti šio partizano rankai perrišti naudota tvarsliava.

Tyrimų metu rasta su LLKS štabo bunkerio įrengimu susijusių dirbinių: pjūklas (8 pav.), plaktuko galvutė, beveik 350 vinių. Kiek neįprastas radinys – trys „S“ raidės formos kapoklės, kuriomis greičiausiai buvo smulkinami iškasto molio grumstai. A. K. Bersėnas pamena, kad visos laisvos žemės buvo išbarstytos šalia tekančių bevardžių upelių vandenyje.

Nemaža partizanų daiktų sankaupa aptikta paslėpta už 4 m į Š nuo tyrinėto bunkerio. Po eglės kelmu, vos kelių centimetrų gylyje tvarkingai buvo padėtas dubenėlis, 2 šaukštai, 2 šakutės, buteliukas, vaistų indelis, diržo sagtis, kastuvo darbinė plokštė, vyris, žibalinės lempos ropė (stiklinis padas) ir žibalo bakelio fragmentai (10 pav.). A. K. Bersėnui papasakojus išaiškėjo, kad 1989 m. LLKS štabo bunkerį, siekdamas surasti ginklų, bandė kasinėti A. Meškausko brolis Lionginas Meškauskas. Vis dėlto šiuos kasinėjimus buvo įsakyta nutraukti, todėl aptikti radiniai buvo paslėpti po netoli bunkerio augusios eglės kelmu. Kartu su šiais daiktais greičiausiai buvo paslėpta ir L. Meškausko naudoto ir sulūžusio kastuvo darbinė plokštė. Atsižvelgiant į suardytą stratigrafiją ir medinių konstrukcijų nebuvimą, galima pagrįstai manyti, kad L. Meškauskas kasinėjo bunkerio ŠR dalyje.

Archeologinių tyrimų metu ant LLKS štabo bunkerio grindų rasti žmogaus kaukolės skliauto 2 fragmentai. Prof. Rimantui Jankauskui ir Ramunei Sitienei atlikus šių kaulų ir Lietuvos ypatingajame archyve (toliau – LYA) saugomos bunkeryje žuvusių partizanų nuotraukos (*LYA*, f. K–1, ap. 58, b. 25548/3, l. 273) analizę, prieita prie išvados, kad tai yra dviejų partizanų momenkaulių fragmentai. Jie buvo išmušti iš kaukolės dėl lūžių, atsiradusių dėl didelio galingumo šūvių į smilkinio sritį poveikio. Nors šių kauliukų susieti su nuotraukoje matomais partizanais nepavyko (gali būti, kad nuotrauka yra retušuota), tačiau versija, liudijanti 2 partizanų savižudybę nukreipus ginklą į dešinįjį smilkinį, išlieka labiausiai tikėtina. Žinoma, jog A. Meškauskas žuvo išbėgęs iš bunkerio kitoje upelio pusėje, o L. Grigonis lipdamas iš bunkerio buvo nukautas MGB kareivių ir taip užblokavo išėjimą. Taigi aptikti kaukolės skliauto fragmentai priklauso 2 iš 3 bunkerio viduje žuvusiems partizanams: V. Kuzmickui, J. Tomkui ir partizanui slapyvardžiu *Banga*.

Lietuvos kariuomenės štabo seržantui Ernestui Kuckailiui atlikus bunkerio viduje ir jo aplinkoje aptiktų šovinių tūtų ir kulkų analizę, buvo rekonstruota LLKS štabo bunkerio šturmo eiga. Užfiksavus visas ant bunkerio grindų aptiktas tūtas ir kulkas nustatyta, kad atsišaudydami partizanai iš bunkerio iššovė mažiausiai 30 šūvių. Aptikti ir atpažinti partizanų paskutiniųjų šūvių, nukreiptų į save, komponentai (11 pav.). Tai vokiško šovinio kulka, išlėkusi iš 9 mm kalibro pistoleto *Walther P–38*, ir tūtelė, likusi iššovus kulką iš 7,63x25 mm kalibro pistoleto *Mauser C–96*. Pastaroji buvo pagaminta Vokietijoje, GECO („Gustav Genschow & Co.“) gamykloje (Kuckailis E., Neramus 1950 metų liepos 22-osios rytas Daugėliškių miške (2 dalis), *Karys*, 2011, nr. 3, p. 44).

LLKS štabo bunkerio tyrimai atskleidė iki šiol visiškai neišnaudotas archeologijos mokslo galimybes. Tyrimų metu archeologiniai duomenys lyginti su LYA saugomos bylos in-

formacija ir gyvo partizanų ryšininko A. K. Bersėno prisiminimais. Gauti rezultatai neretai vienas kitam prieštarauja ir leidžia suprasti, kad vien archyvinių duomenų ir partizanų ar jų ryšininkų prisiminimų pokario kovų tyrimuose išties nebepakanka. Archeologiniai duomenys tapo dar vienu šaltiniu ginkluotos rezistencijos tyrimuose, kurių vertę skirtingų šaltinių lyginimas tik padidina.

Išsamūs archeologiniai tyrimai turi būti atliekami kiekvieną kartą vykdant partizanų bunkerių atstatymo ar kitus jų atkasimo darbus.

The investigation of the Daugėliškiai Forest staff bunker of the Union of Lithuanian Freedom Fighters

In 2010, the Daugėliškiai Forest (Raseiniai District) staff bunker of the Union of Lithuanian Freedom Fighters was excavated. The bunker had been created in a clay hill at the confluence of two nameless streams in April 1948 and destroyed on 22 July 1950 during a security (MGB) military operation when five partisans were killed and one captured. The goal of the excavation was to completely excavate the bunker site, which is foreseen to be restored, and to collect as much archaeological data about the historic events that occurred there as possible. One area (17.9 m^2) (Figs. 1–2) was excavated and 750 m^2 were surveyed with a metal detector in the vicinity of the bunker.

During the investigation, it was determined that the bunker was 2 x 3 x 1.5 m (Fig. 3). Oak stakes had been driven into the bunker's corners and into part of the longer walls. The wall, ceiling, and floor planks were fir (Fig. 4). A ventilation duct had been installed in the bunker's NW corner and the bunker's door was discovered on the floor. The wall structures, floor, and the finds discovered on them were burnt and charred due to the explosion and resultant fire that occurred during the assault.

A total of 1059 individual finds were discovered. They are divided into military (a *Mauser K-98* carbine (Fig. 5), a *Nagant* revolver (Fig. 6), a bayonet from an *SVT-40 (38)* semi-automatic rifle (Fig. 7), spikes, an unexploded grenade, several grenade fragments, cartridge casings, and bullets), household (small knives, forks, spoons, bowls, a plate, a jar (Fig. 8), cups, bottles, glass jars, a cookstove hob, a kerosene lamp, a saw (Fig. 8), a hammer head, toothpaste or shaving cream tubes, a mirror, coins, medallions, an inkwell, a spool of thread, etc.), clothing (buckles, buttons, zippers, spurs and a uniform lapel insignia (Fig. 9)), and medicine (medicine containers, an iodine bottle, and ampoules) groups. A large collection of partisan items, that had been dug out of the bunker in 1989 and hidden under a fir stump, was discovered to the N of the bunker (Fig. 10).

Two fragments of a human skull vault were found on the bunker's floor. They attest to the suicide of two partisans by a shot to the right temple. After analysing the cartridge casings and bullets discovered inside and in the vicinity of the bunker, the course of the assault on the bunker was recreated and the components of the partisans' last shots determined (Fig. 11).